

Zibolen Endre

NÉPOKTATÁSÜGYÜNK AZ ÖNKÉNYURALOM ÉVEIBEN

Az önkényuralom berendezkedése

A Habsburg-birodalom népei 1848-as forradalmainak elnyomását követő művelődéspolitikai osztályjellegéből következett, hogy az abszolutizmus időszakában a népoktatás színvonalát illetően nem, illetve alig hozhatott haladást. Hazánkban a jobbágyfelszabadítás révén paraszti tulajdonba jutott föld megművelésének érdeke, a kézműves ipar és a kereskedelem fejlesztése, mindennekfelett azonban az uralkodó iránti lojalitás ápolása a széles tömegekben, mégis arra készítette a kormányt, hogy szorgalmazza az alapfokú iskolázás mennyiségének bővítését, és öröködjék annak szelleme felől, hogy emelni törekedjék a tanítóképzés színvonalát, és megszervezzék továbbképzésüket. Lehetőleg mindezt az állami költségvetés megterhelése nélkül.

Az örökös tartományokban újból életbe lépett az 1805. évi "Politische Schulverfassung der k. k. Staaten", amely annak idején a francia forradalom ellenhatásaként és – részben legalább – Napóleon példája nyomán jött létre. Ezt a szabályzatot ugyanis az 1848-as forradalmi követelések hatására felfüggesztették, átmenetileg megszüntetve a népiskolák papi felügyeletét. Magyarországon a katolikus egyházi felügyelet alatt álló (tehát a latin és a görög szertartású katolikus, a görögkeleti és a zsidó) iskolákban megtartotta érvényét az előbbivel sok tekintetben rokon, 1845. július 16-án kelt helytartósági intézkedés, a "Magyarország elemi tanodáinak szabályai", más néven – az egykorú és későbbi irodalomban gyakran olvasható címen – "Systema scholarum elementarium in Hungaria". A különböző hatóságokhoz in-

tézett rendelkezések az egész időszakban erre hivatkoznak.¹

Megújították és megerősítették a régi rendelkezéseket is, hogy nem-katolikusok nem taníthatnak katolikus iskolákban. Katolikus gyermekeket csak kivételképpen lehetett felvenni nem-katolikus népiskolákba és magánnevelőintézetekbe. A hatóságok kötelességévé tették a felszaporodott magánjellegű tanintézetek ellenőrzését, gátolták újak alapítását és szorgalmazták számuk csökkentését. Adolf Ficker, az 1860-as években rövid ideig fennálló Unterrichtsrat statisztikusa a Schmid-féle enciklopédiában olvasható cikkében 1851-1856 között tíz központi intézkedést sorol fel ebben a tárgykörben.²

Firtatták a tanítóóság forradalom alatti magatartását is. Bármennyire kíváncsiak voltak volna Haynau, hogy az ő tevékenységüket is haditörvényszékek vizsgálják ki, ezt a feladatot képtelenek voltak ellátni. Elrendelte tehát, hogy a norma iskolai, a rajz-, zene- és leánytanítókat az illetékes iskolafelügyelő igazolja. Ha pedig őt magát is gyanú illetheti, helyette kell kijelölni. Kétes esetben az ügyet a kerületi parancsnokság elé kell terjeszteni.³ A vizsgálódás évek múlva is folyt. Plavec Mihály orosházi jegyzőtől még 1853 októberében is jelentést kér a főszolgabíró az ottani magántanítókról és magánnevelőkről azzal, hogy abban az érintettek "képzettsége és forradalom alatti magaviselete, úgyszintén jelenlegi gondolkodás módja is kitéve legyen".⁴

Maga a bécsi vallás- és közoktatásügyi minisztérium az első években nem sok közvetlen gondot fordított erre az iskolafokra. A népoktatást az egyházak belső ügyének tekintette, és az iskolák és osztályok számának gya-

¹ A szabályzatot részletesen ismerteti Mészáros István: "Az első hazai népoktatás-reform (1845)" (Századok, 1980.) – 1860-61-ben kiadott "System der österreichischen Volksschule" c. kézikönyvében Joseph Alexander Helfert (korábban Thun minisztériumának államtitkára, ennek megszüntetése után az ügykört átvevő államminisztérium osztályfőnöke) változatlanul hatályos jogszabályként kezeli.

² Oesterreich. = Encyklopädie des gesammten Erziehungs- und Unterrichtswesens. Szerk. K. A. Schmid. 5. köt. Gotha 1866. 546. l. (Jegyzetben.)

³ Rendelet a császári hadsereg magyarországi parancsnokától 1850-ik február 20-káról, valamennyi katonai kerületi parancsnok és hadi törvényszékhez, mellynél fogva az igazolási eljárás a kamarai hivatalokhoz s bányai hatóságokhoz tartozó egyénekre, továbbá a normális iskolai, rajz, zene és leánytanítókra nézve megszabatik. = Magyarországot Illető Országos Törvény- és Kormánylap, 1850. 54. l.

⁴ Dénes György: A forradalom, a szabadságharc és az önkényuralom (1848-1867). = Orosháza története. Szerk. Nagy Gyula. Orosháza 1965. 359. l.

rapítását, a tanítók helyzetének javítását, az iskolaépületek fenntartását és bővítését a helyi iskolafelügyelet, illetve a kerületi iskolatanácsosok feladatává tette. Az ehhez szükséges költségeket lényegében a községeknek kellett előteremteniök. Az erre irányuló hatósági nyomás eredménye mégis csakhamar megmutatkozott. Csak 1851-ben Magyarország öt kerületében 27 ezer forint egyszeri ráfordításban részesültek az iskolák, és további évi 43 ezer forint hozzájárulást biztosítottak számukra. A Szerb Vajdaságban és a Temesi Bánságban 26 ezer, Horvát-Szlavónországban 16 ezer forint ilyen hozzájárulást vállaltak. A szász nemzet vagyonának jövedelméből 11 ezer forint évi dotációt fordított iskolai célokra (nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül). Jelentős, az állami hozzájárulást sokszorosan meghaladó összegeket adományoztak főpapok és némelyik arisztokrata. 1852-ben zsidó főelemek céljaira rendelték a felekezetre Haynau által kivetett hadisarc addig befolyt részét is. A legnagyobb terheket mégis a községek viselték. Pest évi 75 ezer, Buda 34 ezer forintot fordított iskolai célokra. Cegléd 200 hold legelőt töretett fel, és jövedelmét népiskolák szaporítására használta. Szekesfehérvár minden tanító fizetését felemelte, és 120-120 forinttal díjazta az ismétlőiskolai tanítást. 15 iskolájában csakhamar majd háromezer gyermek tanult. Heves megye rabokkal készítettett iskolapadokat. Gyors ütemben létesültek Szeged, Kecskemét, Kalocsa környékén pusztai, illetve tanyai iskolák. Számuk öt éven belül megközelítette a százat. Buda, Pest, Szeged évi jelentéseket tett közzé iskoláinak működéséről. Az óbudai iskolák vezetésével is megbízott budai igazgató 1859/60. évi beszámolójában írja: "A legutóbbi évtizedig e község összes iskolai kiadása 1300 váltóforintra rúgott, jelenleg pedig hivatalos tanúsítványok szerint az évi 4314 forint 27 krajcárt (osztrák értékben) éri el."⁵

Gyapadást jelentettek az ország más körzeteiből is. Az oktatási szempontból különösen elmaradott Horvát- Szlavónországban csak az 1852. évben mintegy 50 új katolikus iskolát állítottak, és hat éven belül 90 ezer forinttal emelkedett az iskolákra fordított költség. Különösen kiemelkedő volt a zsidó iskolák fejlődése. A pest-budai és a soproni kerületben 38-38, a pozsonyiban 30, a Bánságban 9, horvát-szalvón területen 3, Nagyváradon 1 új zsidó iskola létesült. Az évtized második felében azután a Székelyföldön

⁵Jahresbericht über die städt. Haupt-, Elementar- und Privatschulen der königlich freien Hauptstadt Ofen, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1859/60 vom Direktor. Ofen 1860.

is haladás volt észlelhető.

A kutatás még nem tisztázta, mekkora része volt ebben az alakulásban az önkényuralom bevezetésével a korábbi főigazgatóságok helyébe lépő, kerületenként a miniszteri biztosok vezetésével szervezett iskolahatóságoknak. Ezekben felekezeti megoszlásban iskolatanácsosok intézték a hozzájuk tartozó iskolák ügyeit. Az elsőként megszervezett iskolahatóságokban még külön képviselőjük volt a népiskoláknak, de ez a gyakorlat csakhamar megszűnt, és az iskolatanácsosok figyelmének középpontjában általában a gimnázium állott. Kivétel ebből a szempontból Haas Mihály prépost és a pest-budai kerület tanácsosa, élete végén szatmári püspök, aki emellett a reáliskola és a népoktatás ügyét is mindvégig szíven viselte – és akinek nevét tanácsostársai közül a neveléstörténeti tudat egyedül őrzi.⁶

Az elemi iskolák fejlesztésének érdekében a kormány a nagyobb községekben külön iskolaigazgatók beállítását is szorgalmazta. Figyelmet érdemlő sikerrel fáradozott ebben a minőségben Majer István, az első egyetemes tanítógyűlésen Tavaszi Lajos jegyzőtársa, majd pesti működése után kürti plébános, végül esztergomi kanonok. 1850-ben felszólítást kapott a pesti ta-

⁶Ezt a kivételes helyzetet minden bizonnyal Schvarcz Gyula által neki tulajdonított hírhedt kijelentésnek köszönheti. "A közoktatásügy reformja mint politikai szükséglet Magyarországon" (Pest 1866-1869) c. nevezetes műve 117. lapjának egyik jegyzetében a következőket írja: "A néhai Dr. Haas, utóbb csanádi /helyesen: szatmári/ püspök budapesti tankerületi főügyelő iskolatanácsos korában azt szokta mondani, hogy majd megmutatja ő, miszerént öt-hat év múlva még az alföld csikósa is németül fogja tanulni az abc-t". Ezt a forráshivatkozás nélkül közölt adatot meg is erősíti, de meg is gyengíti Kiss E. János, aki a szerkesztésében megjelent, "Emlékkönyv a Budapest székesfővárosi IV. ker. főreáliskola félé százados főnállásának évfordulójára" (Bp. 1905) c. művében a 28. lapon egy meg nem nevezett tanártársára hivatkozik, hogy az Haasnak magának a szájából hallotta légyen: "Wenn ich noch drei Jahre Schulrath bin, so werden die Hirten auf der Puszta deutsche Lieder singen." – Véleményem szerint ezekben az állítólagos kijelentésekben Haas kivételes népszerűtlensége jut kifejezésre az egykorú közvéleményben. – A pest-budai kerület éveken át volt iskolatanácsosa valóban az összbiriodalmi gondolat meggyőződéses híve volt. Erőfeszítései középiskolai fokon egyértelműen a német nyelv terjesztésére irányultak. Népiskolai fokon viszont tudatában kellett lennie az ilyen törekvés képtelenségének. A német tanítását egyébként is a négyosztályos főelemiben irányozták elő, a pusztákon pedig – ha egyáltalán – nem ilyen szintű iskolák működtek. – Álláspontom megerősítésére Haas egyetlen megnyilatkozását idézem: "A magyar gyermekek Istentől nagyobb mértékben megáldvák észbeli tehetségekkel, mint földművelő német polgártársaink gyermekei, és nagyrészt mégis ezek mennek többre az iskolában, mint amazok, jöllehet a német pórfiúnak /Az én kiemelésem. – Z.E./ egy egészen más nyelvet kell megtanulnia, mint az, melyet anyja tejével szopott." (Néhány őszinte szó a pesti gazdasági kiállításról iskolai szempontból = Tanodai Lapok, 1857. II. félév 4. 1.)

nács, hogy az iskolaügy vezetésére — eltérve a korábbi gyakorlattól, amikor ez az egyik tanácsnok feladata volt — szakembert alkalmazzon. A kilenc pályázó közül a tanács előterjesztése alapján a miniszteri biztos Majert, ebben az időben a pesti egyetemen a "felsőbb neveléstan" tanárát nevezte ki, akkor igen figyelemre méltó, 1200 forint fizetéssel. Hivatalba lépésének idején Pest városában 3 főelemi iskola (négyosztályos iskola, a negyedik osztályban két évfolyammal, összesen öt tanítóval), 8 városi elemi iskola (négy-négy osztály ugyanannyi tanítóval), 4 felekezeti és 3 nemzetiségi (szerb, görög, román) elemi iskola működött egy-egy tanítóval. Volt még 2 városilag segélyezett és további 11 egyosztályos magán elemi iskola, 1 "hangászati iskola" és 1 rajziskola. Majer 1852 és 1856 között 3 további elemi iskolát, 9 újabb osztályt és 26 tanítói állást szervezett, egyúttal kezdeményező szerepe volt az első pesti reáliskola létrehozásában. 1851-től 1854-ig közreműködött 16 magániskola megszervezésében ugyanannyi osztállyal és tanítóval, 1855-ig pedig az 1850-ben már meglévő 22 nőnevelő intézeten kívül további 16 megindításában. Szervezett még 1853-tól vasárnapi iskolákat az iparos- és kereskedőtanoncok és esti iskolákat cselédek és gyári munkások részére. Még a "kényszer dologházban" is létesített ilyeneket. 1852-ben az ő kezdeményezésére nyílt meg az első pesti bölcsőde 30 gyermekkel.

A központi és a községi iskolafelügyelet kiépítésével és a hatóságok szorítása alatt nőtt az iskolák látogatottsága is. A községi hatóságokat egyetlen év alatt, 1851-ben három ízben utasították az ebben való közreműködésre. A Leo Thun-Hohenstein gróf minisztériuma által elrendelt összeírásban nyilvánvalóan e kezdeti erőfeszítések eredménye is tükröződik. Az összeíró közegek azonban nem mindenütt jártak el egyforma gonddal. A kassai kerületben főleg evangélikus, a nagyváradiiban görögkeleti iskolákat hagytak ki az összeírásból. Pontatlanok voltak az iskolaköteles gyermekek számára vonatkozó adatok is. A népoktatás helyzetéről Adolf Ficker összeállítása alapján mégis képet alkothatunk.⁷

⁷I. m. 538-540.— Az iskolák számát illetően nagyjából azonos adatokat közöl a Pesti Napló 1853. november 15-i és 24-i száma.

A népiskolák száma

	kat.	g.kel.	ev.	ref.	unit.	izr.
	népiskolák					
Pest-budai kerület	574	10	60	394	-	8
Soproni kerület	1494	34	251	319	-	16
Pozsonyi kerület	1132	1	327	91	-	52
Kassai kerület	845	-	241	359	-	-
Nagyvárad kerület	426	176	-	608	-	7
Szerb Vajdaság és						
Temesi Bánság	349	181	47	15	-	12
Horvátország	129	3	-	-	-	1
Szlavónia	67	29	-	-	-	-
Erdély	657	367	461	563	116	-

A népiskolák tanítási nyelve

	magyar	német	szláv ⁸	román	vegyes ⁹
Pest-budai kerület	811	53	39	-	143
Soproni kerület	1336	510	79	-	243
Pozsonyi kerület	459	89	949	-	106
Kassai kerület	556	93	638	-	158
Nagyvárad kerület	822	32	6	246	111
Szerb Vajdaság és					
Temesi Bánság	77	204	196	15	112
Horvátország	-	-	100	-	33
Szlavónia	-	3	57	-	36
Erdély	949	455	-	742	18

⁸Szerb-horvát, szlovák, szlovén, rutén.

⁹Közüük 647 iskolában az egyik a német nyelv volt.

Az iskolalátogatás százalékos aránya

	fiú	leány
Pest-budai kerület	51	40
Soproni kerület	61	47
Pozsonyi kerület	50	36
Kassai kerület	30	22
Nagyvárad kerület	30	24
Szerb Vajdaság és Temesi Bánság	43	29
Horvát-Szlavónország		11
Erdély		26

A népoktatás szervezete és felügyelete

Szervezeti szempontból a népoktatás területén a korszak egyetlen fontos kormányzati intézkedése a főelemek "rendezésére" vonatkozó 1855. március 23-án kelt miniszteri rendelet volt. A rendezésnek már az 1855/56. tanévben életbe kellett lépnie a katolikus egyházi felügyelet alatt álló iskolákban. E szerint minden nyilvános főelemi négy osztályú. Ahol eddig az 1. osztálynak két évfolyama volt, a jövőben ezek az 1. és a 2. osztályt alkotják, a következő lesz a 3. és a legmagasabb a 4. osztály. A heti tanítási órák száma egy-egy osztályban 20-nál kevesebb és 24-nél több nem lehet. Felvétel évente csak egyszer, a gimnáziumi tanév kezdetével egybeeső időpontban van – kivéve a községi iskolák 1. osztályát, amelyekben két felvételi időpontot engedélyeznek. A tanév továbbra is két félévre oszlik, és félévenként vizsgával záródik, de az első csak a belső ellenőrzést szolgálja. Kíváncos, hogy a tanító növendékeit végig, de legalább néhány osztályon elkísérje. Nem okvetlenül szükséges, hogy minden iskolának négy "valóságos" tanítója legyen, egyes osztályokban altanítók továbbra is működhetnek. Az iskolai osztályok számát szaporítani nem lehet. Ha a tanulók csak két teremben férnek el, párhuzamos osztályokat kell szervezni. Azok a főelemek, amelyek csak három teremmel és három tanítóval rendelkeznek, átszervezésükig is a négyosztályosokkal "egy lépcsőre" kerülnek – azzal, hogy ugyanazt a tanulmányi célt kell elérniük. A többi tanoda előtt az a feladat áll, hogy a sikerrel végző növendékek a főelemi 4. osztályába akadálytalanul átléphessenek.

Alighanem az előbbi rendelet irreális követelményei tették szükség-

gessé az 1856. év december 11-én kelt útmutatást "a háromosztályú néptanodák miképpen jelölése tárgyában". Ez kimondja, hogy az "azelőtt" kétosztályú iskoláknak a jövőben az első három osztály feladatát kell megoldaniuk. Azonos a tanulmányi cél azonban azokban az iskolákban is, ahol a gyermekek egyetlen tanteremben tanulnak. Itt az osztályok megnevezését mellőzni lehet, hiszen a bizonyítvány enélkül is tanúsítja, hogy az iskolától megváló tanuló továbbtanulás vagy más iskolába való átlépés esetén milyen megítélés alá esik.

Nagyobb városaink iskoláinak helyzete általában egyszerűbb volt. Buda és Óbuda népiskoláinak igazgatója mindenesetre már az 1854/55. évi beszámolójában jelenti: "Buda minden iskolájában máris megtörtént az osztályoknak a magas oktatásügyi minisztérium idevágó legújabb rendelkezései szerint való beosztása és elnevezése."¹⁰

A II. Ratio szervezte különböző típusú népiskolák, az 1845. évi szabályzat és a Thun-rendszer osztályozása együttes hatása nyomán érthetően zavar támadt a különböző népiskolák jellege tekintetében. Ennek elosztatására törekedett az 1858. január 4-i miniszteri rendelkezés. Ez háromféle főelemi különböztet meg. Az első csoportba azok tartoznak, amelyek mellett két- vagy három osztályos alreáliskola is működik. A második csoportot a négyosztályos – négytanítós főelemik alkotják, alreáliskola nélkül. Ezeknek a főelemiknek (egykorú szóval főtanodáknak, főiskoláknak – németül Haupt-schule) van külön igazgatójuk és magánvizsgákat is tarthatnak. Ha tanítóképző is kapcsolódik hozzájuk, a nevük "minta főtanoda", minthogy szervezeteiket illetően mintául szolgálnak a tanítójelölteknek. Nyilvános tanítványaiknak főelemi iskolai bizonyítványt állíthatnak ki végül a harmadik csoportba tartozó plébániai iskolák is. Ezek is a főelemik számára előírt tantervet követik, négy osztályban, négy tanteremben tanulnak, de többnyire csak egy valóságos tanító meg a szükséges számú altanító működik bennük, és igazgatójuk sincs. Magánvizsgát nem tarthatnak. Az előírt feltételek teljesítése esetén az ilyen iskolákat is főelemivé lehet emelni. (A legfontosabb feltételek: két vagy több valóságos tanítói állás szervezése, az igazgató díjazásának és a tanítók nyugdíjának a biztosítása.) Az iskolák nagy többségét az alelemi iskolák, a tulajdonképpeni falusi iskolák alkották. (Az 1853-ban közzétett statisztika szerint az akkori magyar kerületekben mindössze 113, a Bánságban 1, Horvátországban 3 teljesen osztott négyosztá-

¹⁰Übersicht aller Normal- und Elementar-Schulen in der königl. freien Hauptstadt Ofen und Altöfen für das Schuljahr 1854/5. Ofen 1855. 3. (számozatlan) 1.

lyú iskola volt.)

Szervezeti felépítésüknél fogva a német nyelv terjesztése szempontjából elsősorban a főelemik jöhettek tekintetbe. Itt a második osztálytól szerepeltek a tantervben a német nyelv elemei, illetve a német nyelvű oktatás. Az 1855. március 23-i miniszteri rendelet megszabta ugyanis, hogy "a tannyelven kívül a körülmények kívánalmaihoz képest s a már fennálló vagy ezután kibocsátandó miniszteri különös rendeletek értelmében a nyelvtanításra szabott órákban a második hazai nyelv is tanítandó oly módon, hogy legalább egyes tantárgyaknál tanítási nyelvül használtathassék. Ez leginkább a német nyelvről szól azon tanodákban, hol nem előadási nyelv, hanem a másodrendű hazai nyelvet képviseli."¹¹ Ez a rendelkezés azonban, miként általában az 1855. évi szabályozás tantervi vonatkozásai, jórészt papíron maradt. A plébániai főelemikben is többnyire megelégedtek a hittan-olvasás-írás-számolás tanításával, meg némi gazdasági ismeretekkel. A nyelv terjesztése a németnek elemi fokon tantárgyként való tanításával nem volt, nem is lehetett eredményes.

Veszedelemesebb volt következményeiben a Thun-féle reformnak az az alapjában véve helyes elve, hogy az oktatást anyanyelvi alapra helyezte, ami mellett – legalábbis népiskolai fokon – végig kitartott. Meghirdetése nyilvánvalóan a nemzetiségek megnyerését célozta, bár a reformkor magyarosítási törekvéseinek, még az 1844. évi nyelvi törvénynek sem volt olyan széles körű hatása, hogy most sok elemi iskolában kellett volna a magyar nyelvű oktatást anyanyelvvél felváltani. A lakosság anyanyelvére való hivatkozás – főleg városaink jelentős részében – éppen a német nyelvterjesztésre adott lehetőséget. Budán például az igazgató 1855/56. évi jelentésében közli, hogy az oktatási nyelv a német, "mindazonáltal valamennyi intézményben tekintetbe vették a magyar nyelvet. A szerb származású tanulók, akiknek a száma csekély és kivétel nélkül beszélnek németül, a tabáni elemi iskolában hetenként kétszer részesülnek anyanyelvi oktatásban."¹² A magyar nyelv "tekintetbevételének" tényleges mértékére jellemző fényt vet az 1859/60. évi beszámolóban olvasható közlés: "A magyar nyelvre vonatkozóan megállapított, hogy oktatásának mostantól fogva az első osztályban már a téli tanfolyam első

¹¹Tanodai Lapok, 1857. II. félév 56. l.

¹²Erster Jahresbericht über die Haupt- und Elementarschulen der königl. freien Hauptstadt Ofen, veröffentlicht am Schlusse des Studienjahres 1855/6 vom Director. Ofen 1856. 14. l.

hónapjaiban még kell kezdődnie."¹³ De még ennél is jobban a tény, hogy 1861-ben – a megszabott egyéves türelmi idő lejártával – még mindig 12 "a magyar nyelvben teljesen járatlan" tanítót (a teljes létszám kerekén egyharmadát) kellett elmozdítani.¹⁴

Jóllehet az 1845. évi rendszabályok az abszolutizmus egész ideje alatt érvényben maradtak, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium sorra kiterjesztette a magyarországi kerületekre is az örökös tartományokban érvényes rendelkezéseket. Sem a régiek, sem az újak nem kerültek ellentmondásba az 1855. évi konkordátumnak azzal az intézkedésével, hogy minden katolikus népiskola egyházi fennhatóság alatt áll.¹⁵

1855-ben került sor a népiskolai felügyeletnek a pápa és a császár között kötött egyezmény szellemében való újbóli szabályozására. Ennek értelmében az egyházmegyei felügyelőket az uralkodó választotta ki az illetékes püspökök által előterjesztett személyek közül, többnyire a káptalan egyik tagját. Akárcsak az 1845. évi helytartósági rendeletben, valamennyi katolikus és izraelita népiskola a területileg illetékes esperes mint kerületi felügyelő hatáskörébe tartozott. Feladatuk azonban még kiterjedtebbé vált. Hatáskörük nemcsak a tanításnak, az oktatás tartalmának és módszerének, a tanítók és a tanulói ifjúság erkölcsi magatartásának ellenőrzésére terjedt ki, hanem a plébániai iskolákat igazgató lelkészekre is, legalábbis, ami az iskolával és a hitoktatással kapcsolatos kötelezettségeiket illeti. Feladatuk volt továbbá a községek – és ezzel a világi iskolafelügyelők – kötelelességteljesítésének ellenőrzése is –, beleértve az iskolaépületek állapotát és a tantermek belső berendezését. Ha a számukra kiadott utasításban elolvassuk, mi mindenről kellett nyilvántartást vezetniük, mi mindenben kellett intézkedniük – ráadásul a kerületükben található görögkeleti és zsidó iskolák vonatkozásában is, nem egykönnyű elképzelnünk, miként lehetett volna – egyházi funkciójuk ellátása mellett – mindennek megfelelniük.

Régebbi hagyományra épült, kevesebb újat tartalmazott a plébánosok

¹³Jahresbericht über die städt. Haupt-, Elementar- und Privatschulen der königlich freien Hauptstadt Ofen, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1859/60 vom Direktor. Ofen 1860. 7. 1.

¹⁴Tudósítvány a Buda fővárosi és Ó-Budai fő-, elemi és magán-tanodákról az 1862/3 tanév végén, az igazgató által. – Jahres-Bericht über die städtischen Haupt-, Elementar- und Privat-Schulen zu Ofen und Altofen, am Ende des Schuljahres 1862/3 durch den Director. Budán 1863.

¹⁵"Articulus VIII. Omnes scholarum elementarium pro catholicis destinatarum magistri inspectioni ecclesiasticae subditi erunt." – Religio, 1855. 60. sz.

számára készült utasítás "népiskolákhoz" viszonyuk tekintetében". Kötelmeik nem haladták meg — az ifjúság vallásos nevelésével kapcsolatos tennivalókon túl — az iskola rendezett működésével összefüggő tennivalókat. Ami ezek közül az iskola közvetlen vezetéséhez tartozik, azt főelemik esetében az igazgató, illetve igazgató-tanító (főtanító) hatáskörébe tartoztak átadni, akiknek a feladatkörét egyébként külön utasítás szabályozta. A plébános a tanítóval szemben iskolavezetői minőségében külső kényszerhez nem folyamodhatott. Az utasítás szavai szerint "mindaz, amit tehet, csupán tanításban, buzdításban, intésben és útbaigazításban áll".¹⁶ Sürgős eseteket kivéve ott sem volt szabad a tanítót egyházi feladatokra igénybe vennie, ahol egyébként a tanító egyúttal sekrestyés és kántor is.

Ismétlőiskolák

Az öt magyarországi kerületben az 1854. március 31-i szabályrendelet tette kötelezővé az ismétlőoktatás bevezetését, a többi országrészben a rákövetkező években. Az ilyen iskolák látogatása minden iparos- és kereskedőtanulónak kötelező volt. (Csak a Vajdaságban és a Bánságban mentették fel a halásztanulókat és a távolabb lakó molnárinasokat.) Minthogy az inasok közül sokan korábban egyáltalában nem jártak iskolába, a német Wiederholungsschule-nak megfelelő "ismétlőiskola" kifejezés az egykorú szóhasználatban nem is honosodott meg, helyette "vasárnapi", illetve "esti" iskolát mondtak. Ugyanez okból sok helyütt külön osztályt szerveztek azok számára, akik már jártak iskolába, meg azoknak, akik még nem. A rendkívül eltérő igények kielégítésére haladottabb tanítványoknak a tanításba való bevonásával is kísérleteztek.

A jelenlétet szigorúan megkövetelték, távolmaradni csak a tanító előzetes engedélyével lehetett. Az inas felszabadulása előtt az ismétlőiskolai bizonyítványt is be kellett mutatnia, és ezen a tanulmányi eredménnyen kívül a mulasztásokat is feltüntették. A Tanodai Lapok 1856-ban a következőkkel zárja a pesti vasárnapi iskolák új tanévének megindulásáról szóló közleményt: "Az igazgatóság fölötté sajnálná, ha a rendetlen tanoncok felszabadulását akadályozni, a kötelességüket mulasztó főnökök és mesterekkel pedig a felsőbb rendelet szigorát éreztetni kényszeríttetnék."¹⁷

¹⁶ Tanodai Lapok, 1858. II. félév 168. l.

¹⁷ Tanodai Lapok, 1856. 208. l.

A kereskedelmi gyakoronokok és kereskedőtanulók számára vasárnap és ünnepnap délelőtt 10-től 12-ig és délután fél 3-tól 5-ig folyt a tanítás a kereskedelmi testület, illetve a város által fenntartott két iskolában, és pedig hittanból (a protestánsok és izraeliták elkülönítve saját hittantanítóiktól), szépírásból, nyelvtanból, fogalmazásból, földrajzból, természetrajzból, terménytanból, számtanból, könyvvitelből és váltójogból, mindenütt három külön szervezett osztályban. Az iparitanulók délelőtt 10-től 12 óráig a városi rajziskolában rajzolni tanultak, egyéb tárgyakban délután 2-től 4-ig részesültek oktatásban. Szünet csak a három "sátoros ünnepen" és az országos vásár idejére eső vasárnapokon volt. A cukrárszok, pékek, borbélyok, fodrászok, halászok, molnárok a helytartósági osztály engedélyével vasárnapi iskola helyett hétköznap járhattak esti iskolába. Ez Pesten hétfőn délután 5 és 7 óra között volt.

A vasárnapi és esti iskolák tanulóinak létszáma Pesten az ismétlőiskolai kötelezettség elrendelésével ugrásszerűen megnőtt. 1852/53-ban a kereskedelmi tanodába 551-en, vasárnapi iskolába 309-en jártak. Együttes számuk a következő három tanévben: 3627, 3322, 3382. Az iskolák száma 1856/57-ben 17. 49 osztályban 20 hittantanítót, 51 tanítót és 2 tanítónőt foglalkoztattak. A beírt tanulók közül 3232 fiú és 150 leány. Majer István hivatalos évi beszámolójában is felpanaszolja, hogy a kereskedő- és iparostanoncok jelentős része hanyagul látogatja az órákat, nem ritkán főnökeik és mestereik azok, akik akadályozzák őket kötelességük teljesítésében.

Tárgyi feltételek, az oktató-nevelő munka

A sokszor pontatlan és minden bizonynyal általában megszépített adatok ellenére is megállapíthatjuk, hogy a népoktatás területén a fejlődés – különösen az évtized első felében – kétségen kívül gyors volt. Mégsem engedhetjük, hogy a statisztikai adatok megtéveessenek. Hogy a számok mögött mi rejtett, az egykorú közleményekből is kiviláglik. A Religio 1853. január 23-i számában megjelent, a romhányi kerületből írott beszámolóból megtudtuk például, miből állanak az iskolába járó gyermekek "taneszközei". Ezek "egy vászon tarisznya; ennek geniális tartalma: reggelire szánt kenyéradagok vagy kukoriczacsemegék; laposra faragott fadarab rápélt idomtalan betűalakokkal, vagy eleje-hátulja nélküli volt imakönyvecske olvasó könyv gyanánt; rendes iskolai könyv csak igen ritka tarisznyában található", Roskoványi Ágoston püspök segítségként minden plébániai iskola számára két (!) példány hittankönyvet és egy bibliát adományozott, és úgy rendelkezett, hogy 1854.

január 1-től minden egyházkerület 15 forintot kapjon az alesperesek útján a tanulók jutalmazására, évenként két iskola egyenként 25 forintot a legszükségesebb javításokra és felszerelésekre. A lap november 15-i száma lelkes tudósítást közöl Haas Mihály háromnapos kecskeméti látogatásáról: "Megvizsgálta a város három részeiben létező s nagy számú tanuló gyermekkel megtöltött tíz elemi tanodákat, és minthogy azok némellyike inkább pincze mint iskolának alakját viseli, hol az összezsúfolt gyermekek egészségi szempontból is veszélyeztetnek, az ilyenek rögtöni átváltoztatását parancsolta. ... Nem került ki figyelmét ez alkalommal a szegény pusztai nép siralmas helyzete sem, mellyről ollykép gondoskodott, hogy a messzeterjedő puszták bizonyos pontjain időhalasztás nélkül alkalmas iskolák emeltessenek." Mint már olvashattuk, másutt is tettek erőfeszítéseket népiskolák állítására. Ettől függetlenül az iskolák sokaságára lehetett jellemző a Vas megyei Baltavárról szóló híradás: "Az egész bútorzat... egy pár elpusztult padderabból áll; nincs a gyermeknek becsületes ülőhelye, nincs, hová kezeit írás végett letegye."¹⁸ Az országos viszonylatban is élenjáró Pest városának – például – a Thun-rendszer utolsó évében is egyetlen valóban korszerű elemiiskolai épülete volt, a külső ferencvárosi Templom téri (ma Bakáts téri) főelemi.

Ami az iskolák látogatottságát illeti, idézhetjük a Tanodai Lapok egyik 1857. évi nyári számának híradását: "Baranya-H. falujában a nyári iskolázás oly hanyag, hogy 160 tanköteles közül alig húsz gyermek jár rendszeren iskolába."¹⁹ Az év őszén ugyanebben a lapban volt olvasható: Pesten a rajztanulók száma úgy megszaporodott, hogy hely hiány miatt csak minden második vasárnap részesülhetnek oktatásban. Makón 1856 decemberében 921 tanköteles közül 398-at jelentettek a szolgabírói hivatalnak, mert szüleik még mindig nem küldték őket iskolába. Vasárnapi iskolába 319 ifjúnak és 304 hajadonnak kellene járnia, de ilyen iskola nincsen. Ismétlőiskolák szervezését – mint említettük – 1854-ben miniszteri rendelet tette kötelezővé, a mezőkövesdi alesperesi kerület tanítói még 1857 szeptemberében is arról tanácskoznak, miként lehetne ilyeneket náluk is bevezetni. De nemcsak Makón és a mezőkövesdi kerületben volt így. Maga Haas Mihály írja korábban már idézett 1857. évi, a pesti gazdasági kiállításról szóló cikkében: "...És rajzoljam-e még sok magyar iskolának szomorú képét? Advent közeledté-

¹⁸Tanodai Lapok, 1857. I. félév 74. l.

¹⁹Tanodai Lapok, 1857. I. félév 188. l.

vel kezdenek a tanulók sok iskolában még csak szállinkózní, és húsvét előtt már megint maradoznak minden ok nélkül csak azért, mivel így szokták."²⁰

És vajon mit nyertek azok a fiatalok, akik rendszeresen látogatták az iskolát? A kép ellentmondásos, nagy szélsőségeket tükröz. Az önkényuralom első évei legfejlettebb hazai népiskola-típusáról ebből a szempontból is képet alkothatunk "A pesti királyi elemi főtanodába járó ifjúságnak érdemsora 1850/51. tanév második felében" című kiadványból.²¹ A 4. osztály második évfolyamában tanult 27 növendék, elmaradt közülük 8. A tantárgyaik voltak: hit- és erkölcstan, magyar és német nyelv és íratfogalmazás, természet- és eröműtan, számtan, polgári építészet, földrajz, természetrajz, dictando és szépírás, valamint rendkívüli tárgyakul "egyszerű kereskedelmi könyvvitel és kézműtan megmagyaráztattak". A negyedikes első évfolyam 77 tanulója közül 18 maradt ki. Itt magyar és német nyelvtant is tanultak, a második évfolyamban tanult tárgyak közül viszont hiányzott a természet- és eröműtan, valamint a természetrajz. A 3. osztály 192 növendéke közül 34 morzsolódott le. Tantárgyaik: hittan, magyar és német nyelvtan és fogalmazás, számtan, magyar és német olvasás, magyar és német szépírás. A 2. osztályba összesen 125-en jártak, közülük 25 elmaradt. Tantárgyaik között nem szerepel a nyelvtan, a szépírás helyett pedig még csak egyszerűen "írás". Az 1. osztály 198 növendékét (a kimaradottak száma 26) több csoportban tanították: névsoruk kezdőkre, betűfoglalókra, olvasgatókra és haladókra oszlik. Hittant, számtant, magyar és német olvasást, valamint – a kezdők kivételével – magyar és német írást tanultak. "Erkölcsiségben – így szól az ítélet az egész tanulócseregről – mindnyájan első rendűek."

A tanulmányi cél, amelyet az 1855. március 23-i miniszteri rendelet a négyosztályos főelemi elé szab, ettől nem sokban marad el: "A négy osztályú főtanodában a tantárgyak ez eddigiek maradnak, t.i. vallástan, nyelvtan (azaz: olvasás, nyelvtanítás, helyesírás, a szó- és írásbeli gondolkifejezés gyakorlata), írás és számolás. Az ének minden tanodában gyakorlandó, s hol a körülmények engedik, a rajzolás is a tantárgyak közé sorolandó."²² A nyelvtanítás anyaga: az 1. osztályban az olvasás elemei összekötve a szemléletű oktatással; a 2.-ban gépies és folyékony olvasás, az olvasmány tartalmának elmondása és ekként az előbeszéd gyakorlása; a 3. osztályban

²⁰L. 6. jegyzetben.

²¹Pest, Eisenfeld Erich könyvnyomdája.

²²Tanodai Lapok, II. félév 55. 1.

az olvasás gyakorlása tárgyi magyarázatokkal, a nyelvtan, helyesírás és fogalmazás tanításának kezdetei; a 4.-ben az értelmes és hangsúlyos olvasás, a beszéd részei, a mondatok és szavak elemzése, rendszeres nyelvtani ismeretek, fogalmazási gyakorlatok. Az olvasmányok feldolgozásával kapcsolatban kell a nélkülözhetetlen természetrajzi és honismereti oktatás számára időt biztosítani, "különösen alkalmi beszélgetések s az illető természeti tárgynak szem elé tartása vagy a természet-tüneményekre hivatkozás alkalmasak e célra".²³ A számtantanítás elé állított követelmények a mindennapi élet követelményeihez igazodnak. 1. osztály: számvetés a százaz számkörben, visszafelé való számlálás, a forint, a font és egyéb mértékegységek részeivel való számvetés. 2. osztály: a négy alpművelet fejben és írásban. 3. osztály: a négy alpművelet gyakorlása, műveletek megnevezett számokkal, a $1/2$, a $1/3$ és az életben előforduló törtek. 4. osztály: a négy alpművelet nagyobb számokkal, számlálás megnevezett számokkal és törtekekkel; egyszerű és összetett arányok alkalmazása a gyakorlati életre.

A háromosztályos alelemiknek (ide értve a két tanteremben oktató és az osztatlan iskolákat is) a rendelet értelmében a főelemik első három osztályának feladatát kell megoldaniok, oly módon, hogy a sikerrel végzők más iskola negyedik osztályába átléphessenek. A gimnáziumba és a reáliskolába való felvétel feltétele a negyedik osztály elvégzéséről szóló bizonyítvány.

Súlyos tévedés lenne, ha a Thun-rendszer magyar népoktatásának színvonaláról a rendeletben foglalt normatívák alapján akarnánk képet alkotni. A szabályszerűen kiépített főelemik száma – mint láttuk – az időszak végén országos viszonylatban sem sokkal haladta meg a százat. Az alelemi iskolák elé kitűzött cél viszont iskolák ezreiben elérhetetlen volt. Alapos részletkutatások sokaságára van még szükség, hogy a népoktatás tényleges tartalmáról és az elért eredményekről megalapozottan mondjunk általánosító ítéletet. Az egykorú közvélemény mindenesetre elégedetlen volt vele. A Pesti Napló cikkírója – például – 1854-ben így vélekedik: "Nagy hiba a falusi iskolaszervezetünk gyakorlati kezelésében az is, hogy a növelés főleg a túlvilágra történik, s ha a növelésnek volna is erkölcsi oldala, az is a túlvilágra irányzott, elijesztik a gyermeket a bűnösségtől, ahelyett, hogy az erényt kedveltetnék meg vele. Életbevágó tudományok tanításáról szó sincs, elhanyagoltatik a természettan, amelyből oly sok üdvöset tanulhatna

²³ Tanodai Lapok, 1857. II. félév 67. 1.

... elhanyagoltatik a gazdaságtan is."²⁴ Jó évtizeddel később ezekre az évekre visszatekintve hasonlóan ítél a kortárs Schvarcz Gyula: "A vidéki egy-két vagy három osztályú elemi tanodák, alelemi tanodák, népiskolák, tanya-iskolák tantárgyait csak papíroson határozták meg, ellenőrzés nélkül hagyván magát a gyakorlatot; olvasáson, íráson, — számoláson kívül csak a vallástanra, bibliai történelemre, és holmi földművelési, kertészeti, méhészeti vagy háztartási fogásokra vágytak kiterjeszteni az eféle elemi tanodák tankörét az osztrák császárság hivatalos elemi tanodái elméletének hivatalos katolikus közegei: tehát kevesebbre, mint a minő dívik a fehér polgárosodás művelt államaiban, bárhol másutt."²⁵

A népiskolai tankönyvkiadás területén már 1851. március 14-én császári rendelettel a magyarországi kerületekre is kiterjesztették az örökös tartományokban érvényben lévő rendelkezéseket. Ezzel megszűnt a budai egyetemi nyomda 1779. évi, minden akadémiai, gimnáziumi és nyilvános iskolai tankönyv nyomtatására és eladására, hasonlóképpen a kolozsvári líceumi nyomdának az erdélyi katolikus iskoláknak tankönyvekkel való ellátására vonatkozó szabadalmi joga. Thun minisztériuma a tankönyvkiadást is közvetlen ellenőrzése alá kívánta vonni, és ezért a bácsi császári-királyi Iskolakönyvkiadó hatáskörébe utalta. J.A. Helfert korábban már hivatkozott szabálykönyvének 951. §-a az idevágó rendelkezéseket így részletezi: "Hogy a cs. k. Iskolakönyvkiadóban megjelent és az ausztriai népiskolákban kizárólagosan engedélyezett könyvek és taneszközök első tekintetre felismerhetők legyenek, minden egyes könyv címlapját, valamint a borító külső oldalát már a nyomdában császári sással kell megjelölni, a címlap hátoldalára pedig rá kell nyomtatni: "A nyilvános iskolákban — a vallás- és közoktatásügyi minisztérium különleges felhatalmazásának esetét kivéve — kizárólag az előírások, a cs. k. Iskolakönyvkiadó pecsétjével ellátott könyveket kell használni; ezeket a könyveket a címlapon megjelölt árnál drágábban árúsítani nem szabad." Térképeken, képeken, szabályzatokon és hasonlókon elég annak kifejezett közlése, hogy azokat a cs. k. Iskolakönyvkiadó jelentette meg."²⁶ 1852. május 21-én a budai egyetemi nyomdát külön miniszteri rendelet utasítja, hogy

²⁴Idézi Balogh István: A paraszti művelődés. =A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. 2. köt. Szerk. Szabó István. Bp. 1965. 513. l.

²⁵Schvarcz Gyula: i. m. 202. l.

²⁶J.A. Helfert: Die österreichische Volksschule. 3. köt. System der österreichischen Volksschule. Prag 1860-1861. 584. l.

egyetlen tankönyvét sem jelentetheti meg újból, illetve átdolgozott formában, és új tankönyv kiadását sem vállalhatja, mielőtt a korábban megjelent könyvet vagy a kéziratot miniszteri engedélyezés végett a helytartósághoz benyújtotta volna.

Egy ideig mégis használatban maradtak a régi tankönyvek, hiszen az újak még évekig nem kerültek forgalomba. Új kiadások hivatalos engedélyezésére is sor került.²⁷ Másokat viszont – így Losonczi István híres Hármaskis Tükrét és Erdélyi Indali Péter nevezetes ABC- és olvasókönyvét – kifejezetten kitiltottak az iskolai használatból.

Csak a Religio 1853. november 1-i számából értesülhettek az érdekeltek, hogy a legújabb – hivatalos – elemiiskolai tankönyvek hamarosan megjelennek. Az ábécéskönyv, valamint a magyar változatban készülő "Erstes Sprach- und Lesebuch" fő előnyét a névtelen szerző abban látja, hogy a költészetnek is helyet adnak, márpedig "mi eddigelé épen elemi iskoláinkból zártuk ki a költészetet teljesen és egészen". A "Zweites Sprach- und Lesebuch" magyar változatának elkészítése érdekében "a magas ministerium megbízta a cs. kir. budai tanhatóságot, hogy illő jutalomért eszközöltesse ezen várva várt második olvasókönyv fordítását is". A lap mindjárt fel is hívja az olvasókat a tankönyvben a költészetet képviselő tíz versezet "correct, könnyű, szép és – magyar" fordítására, majd a továbbiakban még 26 német szöveget tesz közzé hasonló célból. Közülük a legutolsó az "Österreichische Volkshymne". A fordítások közül – egyúttal a tankönyvsorozat szellemiségének érzékeltetésére – idézzük a tankönyvben megjelent fordítás első versszakát:

²⁷ Engedélyre való hivatkozás nélkül jelent meg 1853-ban a pécsi líceumi nyomdában Szombathy Ignác, az ottani "normaiskolai negyedik osztály rendes tanára" tankönyve "Az Ausztriai Birodalom földrajza és történelme a tanuló ifjúság használatára" címmel. 44. lapján egyebek között azt olvashatjuk, hogy II. József alatt "Magyarországban legnagyobb szomorúságot okozott a német nyelvnek a hivataloknál használatára és a koronának Bécsbe vitele". A földrajzi fejezetben pedig a 140. lapon: "1848 és 1849-ben Magyarország forradalmi háború által zaklatott, mely bevégeztetvén, Magyarország hajdani mellékországai: Horvát- és Tótország, a Tengeremellekkel s Muraközzel együtt, valamint a Szerb vajdaság és Temesi bánság különálló koronaországokká tétettek".

1854-ben "a cs. kir. magas ministerium jóváhagyásával" jelenhetett meg Grynaeus Alajos "Tankönyv elemi- s reáltanodák használatára" c. munkájának negyedik és újra bővített kiadása Pesten Müller Emil kiadónál.

"Tartsa Isten! óvja Isten
 Császáruk s a közhazát!
 Erőt lelve a szent hitben
 Oszsza bölcs parancsszavát!
 Hadd védnünk ős koronáját
 Bárhonnét fenýítse vész!
 Ausztriával Habsburg trónját
 Egyesíté égi kéz!"²⁸

E tankönyv-fordítások tiltakozást is kiváltanak. "A minden lehetó vádakkal illetett, abnormális tökéletlenségról vádolt réginek romjai fölött egy újat, legalább állítólág újat kezdenek ajánlgatni, dicsérni – írja indulatosan a lap egyik névtelen levelezője. – "ABC" helyett "Fibel"-ünk lé-szen. Örvendetes előhaladás." Véleménye szerint olvasókönyvek, főleg elemi-iskolaiak "sokkal biztosabb sikerrel kecsegtetnek, ha eredetiek, semmint ha fordítmányok. ...A magyar ABC-s könyvnek, ha czélszerű akar lenni, eredeti-nek kell lennie."²⁹

A népiskolák új tankönyvekkel való ellátása, a bécsi Iskolakönyvkiadó termékeinek magyarra való fordítása, illetve átdolgozása terén sokat fáradozott Mészáros Imre Vadkert kerületi alesperes. Nevezetes az 1853-ban megjelent ábécés- és olvasókönyve és az ehhez készült, 1855-ben kiadott segédkönyve.³⁰ Utóbbinak bevezetőjében hangoztatja, hogy "a jobb jövő, mely után mindnyájan epedünk, csak alaposabb nevelés és tanításnak lehet eredménye".³¹ Ábécés könyvéről elmondja, hogy korábbi személyes tapasztalataira támaszkodva fogott megírásához, és a tankönyvet készülés közben szakaszonként próbára bocsátotta. Ehhez a tanítónak útmutatásra volt szüksége, és ilyen módon állott elő segédkönyvének kézírata. Célul az oktatásban a megértésen kívül az "öntudatos munkálkodást" tűzi ki. Az olvasás-írás tanításában olyan eljárás híve, amely "a tanárt s tanonczot szüntelen szellemi éberségben és viszonyban tartja".³² Véleménye szerint a népiskolában nem anynyira tudományos nyelvtanra, mint inkább nyelvismeretre van szükség, és az így felfogott nyelvtan "ne idegen elmélkedés eredménye gyanánt tolassék a

²⁸ Második nyelgyakorló és olvasókönyv. Bécs 1857. 196. 1.

²⁹ Religio, 1854. február 7.

³⁰ Segédkönyv a magas cs. kir. közoktatási minisztérium által iskolai használatra rendelt abc- és olvasókönyv szellemében. Pest 1855.

³¹ Uo. III. 1.

³² Uo. IV. 1.

gyermekre, hanem annak megészlelésére ő maga szemlélés útján vezetessék".³³

Mészároson kívül később mások is részt vettek a hivatalos tankönyvek magyarra fordításában. Készültek fordítások és átdolgozások más hazai nyelvekre is. Sőt, igyekeztek a különböző felekezetek igényeire tekintettel lenni. (A protestáns hittankönyvek kiadása mindvégig megmaradt az egyházi nyomdák hatáskörében.) A központi tankönyvellátás méreteit, egyúttal azonban a tényleges szükségletekhez viszonyított elégtelenségét is jellemzi, hogy 1856-ban a bécsi Iskolakönyvkiadó 169.240 magyar és 18.366 román tankönyvet szállított a magyarországi kerületekbe. Az iskolák hatóságilag jóváhagyott tankönyvekkel való ellátása erősen elhúzódott. Csak 1859. december 17-én kelt – például – az a helytartósági rendelkezés, amely a "Számolási gyakorlatkönyv a népiskolák számára" című művet egyetlen tankönyvvül a magyar falusi iskolákban "használni parancsolja".

Tanítók és tanítóképzés

A Thun-rendszer bevezetésének időszakában végrehajtott összeírás szerint³⁴ a népiskolák oktatói állománya a következő volt.

	hit- elemzők	tanítók	segédek	tanítóok
Magyarországi kerületek	5324	7935	872	90
Vajdaság és Bánság	467	732	88	5
Horvát-Szlavónország	212	238	4	23

Végzettségüket illetően nincs áttekintésünk. Bizonyos, hogy az 1840-es években megnyitott tanítóképzők hatása még csak szűk körben éreztethette befolyását. A tanítószág anyagi helyzete az idevágó hatósági adatgyűjtés tanúsága szerint rossz volt, ezen belül azonban országrészek szerint lényeges különbségek mutatkoztak. A magyarországi kerületek között a tanítók átlagos jövedelme a nagyváradiiban volt a legmagasabb: évi 152 forint. Ezt követte a pozsonyi 150, a soproni 135, a pest-budai 125 és a kassai 90 forinttal. A legalacsonyabb az átlagos jövedelem a Duna-Tisza közén (45-100 forint) és az ország északkeleti peremvidékén (50-80 forint) volt. Az adatgyűjtés

³³ Uo. V. 1.

³⁴ A.Ficker: i. m. 539. 1.

Erdélyre nem terjedt ki.

Új iskolák nyitásával, a meglévők bővítésével számos új tanítói állást szerveztek, így csupán a pest-budai kerület katolikus iskoláiban félezer-nél többet. Az új tanítók között olyanok is akadtak, akiket az iskola-fenntartók tetemes anyagi áldozat árán a birodalom más tartományaiból hívtak az országba. Léderer Ábrahámot, a hazai tanítóság későbbi tekintélyes személyiségét 1855-ben a csehországi Lindenburgból hívta meg a tatai zsidó egyház-község iskolájának megszervezésére, és innen helyezte át a helytartósági osztály a pesti zsidó főelemi iskolához.

A kormánysszervek nyomására a tanítók anyagi viszonyai – helyenként legalábbis – némileg javultak. Pest városa ebben a vonatkozásban is élen járt: az elemi iskolai tanítók illetményét lakáson, fűtésen és a tandíjban való részesedésen kívül 300 – 800 forintban rögzítette. Buda összesen évi 3.600 forinttal fordított többet tanítóinak fizetésére. Szeged az újonnan létesített tanyai iskolák tanítóinak kezdetben 100 (később 200) forintot fizetett a községi pénztárból, az iskolakörzet lakóit pedig további 200 forint fizetésére kötelezte. Székesfehérvár is felemelte a tanítói fizetéseket, az ismétlőiskolai munkát pedig további 120 forinttal honorálta. Az álláshírdetéseket olvasva azonban azt látjuk, hogy az összkép még az évtized vége felé is igen egyenetlen: hirdetnek segédtanítói állásokat ellátáson kívül évi 50-60 forintos fizetéssel. A tanítóság megélhetési gondjaival a sajtó is foglalkozik. Sántha Mihály plébános így ír a kérdésről: "Igen uraim, mi eddig nyakrafőre csak követeltünk, de nem adtunk semmit. Mintha mondanám, hazafiságot vártunk anélkül, hogy azt magunk gyakoroltuk volna."³⁵ Hogy a helyzet nemcsak Magyarországon volt ilyen, tanúsítja az 1858. május 31-én kelt miniszteri rendelet, amelyik Lombardia és Velence, valamint a katonai határőrvidék kivételével az egész birodalomban az illetékes püspöki hivatal egyetértésétől függően engedélyhez, illetve szigorú – elsődlegesen anyagi természetű – feltételekhez köti az altanítók házasságát vagy nős férfiaknak altanítóként való alkalmazását.

A tanítók alacsony társadalmi állása nemcsak az anyagiak szűkösi voltán múlt. Hozzájárult ehhez egyházi függőségük is. Amint tudjuk, a konkordátum tételesen is megfogalmazta, hogy minden katolikus iskolai tanító az egyháznak van alávetve. Amikor pedig egy csoportjuk a harangozás alól való mentesítésüket szorgalmazza a Tanodai Lapoknál, és a szerkesztő Lonkay

³⁵ Tanodai Lapok, 1857. II. félév 73. 1.

Antal kérelmük teljesülésével biztatja őket, Haas Mihály történeti fejtegetésben mutatja be a tanítói hivatalnak a sekrestyés funkciójából való eredetét. Mondanivalóját pedig ekként zárja: "Éljenek tehát kisebb helyekben ezután is a tanítók mint harangozók, dékánok vagy sekrestyések boldogul."³⁶ A lap egy másik cikkírója arra inti őket, hogy magasabb állásúak társaságában csak akkor szóljanak, ha kérdést intéznek hozzájuk.³⁷

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1857. október 27-én kelt rendelete mintha arra vallana, hogy a kormányzat legalább a tanítóság bizonyos magasabb kategóriáinak társadalmi presztízsét a magyarországi területen is emelni szándékozott volna. Erre vall, hogy a rendelet miniszteri hatáskörbe utalja a minta-főelemi és a hozzájuk kapcsolódó tanítóképzők, valamint a háromosztályos alreáliskolák igazgatóinak és tanárainak kinevezését. A többi főelemi és alreáliskolai igazgatók, minden főelemi iskolai és kétosztályos-alreáliskolai tanító és az ilyen tanintézetek altanítói kinevezésének jogát pedig a helytartóságra, illetve az illetékes helytartósági osztályra ruházta.

A tanítóság szakmai színvonalának emelését voltak hivatva szolgálni az ausztriai példa nyomán hazánkban is kezdeményezett összejövetelek, egykori kifejezéssel "tanítói tanácskozmányok". Majer István Pesten már hivatalba lépésének évében elrendelte tanítói értekezletek tartását minden területben havonta kétszer, évente nyolc-tíz alkalommal pedig központilag az ő vezetésével. Az általa 1852-ben megfogalmazott "Ideiglenes tiszti utasítás a pestvárosi nyilvános elemi tanítók számára" alapján képet alkothatunk a pesti népiskolai tanítóság munkájáról és sok tekintetben Majer pedagógiai felfogásáról is. "Tiltatik – szól egyebek között a szabályzatban – az agyba-főbe verés, arcon-csapás, rúgás, haj- és fülrángatás, öklözés, pálca vagy vonalzóvali tenyér és ujjkoccintás, éles fáni térdelés, általájában minden ütés-verés."³⁸ Tilos gúnynevek adása is, mert az a gyermek emberi önérzetét sérti. Pesten kívül Sopronban is 1851-ben kezdték tanítói konferenciák rendezését.

Mészáros Imre-módszeres elveinek terjesztésére 1854 júliusában hívta össze először Vadkerten az esperesi kerület tanítóit, hogy bevezesse

³⁶1857. II. félév 93. 1.

³⁷Tanodai Lapok, 1857. II. félév 74. 1.

³⁸Idézi Árpácssy Gyula: Pest város iskoláinak fejlődése az 1850-es években. =Budapesti Nevelő, 1972. 10. 1.

őket az új tankönyv használatába. Előzetesen 22 tételt tűzött ki, és a résztvevők tetszésük szerint dolgozhattak ki közülük egyet-egyet. Iskolalátogatás és bemutató tanítás után a kerületi felügyelő magyarázta az új "tanódszert", amely az általa készített könyvben érvényesül.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter eredetileg havonta írta elő értekezlet tartását, de ez már a közlekedési nehézségek miatt sem volt megvalósítható. 1857-ben évi egyre csökkentették számukat, lefolyásukat pedig teljesen az érvényes osztrák szabályrendelethez igazították. Számos értekezleti előadás és bemutató tanítás témáját ismerjük, néhánynak a szövege is ismeretes.³⁹ Egy-egy valláserkölcsi nevelési és bibliai tárgy kivételével mind módszertani kérdésekkel foglalkoznak. Az istentiszteleten való részvétellel, a vallásos ének, a hivatalos rendelkezések ismertetése az értekezletek szerves tartozéka volt.

Az önkényuralom első éveiben a tanítóképzés területén nem került sor lényeges változtatásokra. 1852-ben miniszteri rendelet intézkedett, hogy a tanítóképzőintézeti oktatásban minden olyan ismeretet és ügyességet mellőzni kell, amire a tanítónak hivatala eredményes ellátásához szüksége nincs. A népiskola szintjét meghaladó tudományos képzettség felesleges. A legfontosabb a tanítói hivatalért való lelkesedés, a gyermekekkel való helyes bánásmód, és mindennekfelett a tanító erkölcsi magatartása. A már működő tanítóknak és tanítósegédeknek engedélyezték, hogy tanfolyam látogatása nélkül képesítő vizsgát tegyenek. Erre az 1855. január 5-i miniszteri rendelet hároméves határidőt szabott. 1857. február 15-én újabb rendelet figyelmeztette az addig meg nem vizsgált tanítótságot a határidő közeledésére. Egyúttal közölte, hogy miután a korábban jelentkezetek közül a legtöbben nem feleltek meg, a vizsgára való eredményes felkészülés érdekében a pesti

³⁹Igy az 1855/56-ban Pesten megtartott tanítói tanácskozások programja a következő volt. Majer István iskolaigazgató: "A vallás-erkölcsi nevelésről általában s különösen Pest nyilvános tanodáiban", "A szemléleti tanításról az első és második elemi osztályban", "A nyilvános vizsgálatoknak célszerű elrendezéséről", "Az egyházi ének- és iskolaimákról"; Mészner József főtanító: "A helyes nevelés és tanításról", "A 4-ik osztály házi feladványairól"; ugyanő tanulóik jelenlétében mintaelőadást tartott egy bibliai történetről; Németh Endre főtanító: "A számolásban gyakorlati fogásokról, tanoncokkali mutatvánnyal"; Haller Jakab főtanító: "A hangoztatásról"; Bäcker György főtanító: "Az olvasmányok elemzéséről"; Obermeyer György altanító: "Az olvasás és írástanítás az első osztályban"; Neuhold Sándor altanító: "Tanoncokkali gyakorlati mutatvány az üzenyírásmódban"; Jergler Máté altanító: "Fejlesztésről az első elemi osztályban"; Walter Ferenc altanító a bibliai történetből a tanulókkal mintatanítást tartott.

és a kalocsai képzőben májustól szeptemberig előkészítő tanfolyamot szerveztek. Vizsgát ebben az évben Pesten, Székesfehérvárott, Egerben, Esztergomban, Kalocsán, Vácon és Szegeden lehetett tenni.

Az írásbeli és szóbeli vizsgakövetelmények a népiskolai tananyag és a tankönyvek alapos ismeretét, a hittan tanítására való felkészültséget voltak hivatva ellenőrizni. A szóbeli tárgya volt még az általános nevelés- és oktatástan; az írásbelin egy-egy "terjedelmesen megoldandó" kérdést tűztek ki a neveléstanból és az oktatástanból. A zsidó jelölteknek héber és német nyelvből is vizsgáznok kellett.

A tanítóképzés új szabályozása az 1855. december 14-én kelt császári elhatározás alapján a következő év január 20-án látott napvilágot "Bestimmung für die katholischen Präparanden Curse (Lehrer-Bildungsanstalten) in Ungarn" címen. Ennek értelmében a magyarországi kerületekben férfiak számára 11 képzőt kellett szervezni (Pesten, Esztergomban, Pécsen, Sopronban, Győrött, Nagyszombatban, Besztercebányán, Kassán, Nagyváradon, Szatmáron és Kalocsán) és egyet nőknek (Pesten). Az állami képzőkön kívül még a Thun-rendszer idejében megalakult a nagyváradi, naszódi és ungvári görögkatolikus, és megalakult, illetve az új szabályzathoz alkalmazkodott az Egerben, Szegeden, Nagyszebenben, Szepesváralján és Csíksomlyón működő római katolikus képző is. A pesti képzőben németül tanítottak, bár az oktatásban tekintettel lehettek a magyarra. (Később uralkodói parancs megengedte egyes tárgyak magyar nyelven való tanítását is.) Nagyszombatban, Kassán és Besztercebányán német és cseh volt az oktatás nyelve, Sopronban német és horvát, Nagyváradon német és román. A többi császári-királyi képzőben a magyarral egyenlő joga volt a németnek.

Az új képzőket egyébként az oktatás tartalmát illetően nem annyira az újítás jellemezte, mint inkább a meglévő továbbfejlesztése. Továbbra is minta-főelemekhez kapcsolódtak, és vezetőjük az iskola igazgatója volt. Egyrészt a kerületi iskolatanácsos, másrészt az illetékes egyházmegyei hatóság felügyelete alatt állottak. Tantárgyaik zömében azonosak a főelemi tárgyai-val, a képzés alapvető célja az ilyen iskola tantervi anyagának alapos ismerete. További cél az iskolai rend és fegyelem fenntartásához szükséges elméleti és gyakorlati tudás, valamint az oktatás módszertanának elsajátítása. A szaktárgyak oktatását – alkalmilag külső szakemberek bevonásával – a mintaiskola tanítói látták el. Némelyik intézetben az igazgatónak alárendelve külön tanítóképző tanár is működött.

A korábbi viszonyokhoz képest nőtt a pedagógiai képzés súlya.

A pesti képző tanterve – például – így határozta meg az általános nevelés- és oktatástan I. évfolyamának programját: "A neveléstan alapjául könnyen felfogható s általuk egykor könnyen alkalmazható előadási modorban adassék elő a tanító-jelölteknek a lélektan, mely alkalommal a lélekerőknek nevelése- és képzésére utasítás adatik. (A testtan s vele a testi neveléstan a 2-ik évfolyamra hagyandó.)

Az oktatástan, különösen az oktatásnak általános elvei kimerítőleg tárgyaltnak. Ezen kívül figyelemztetendők a jelöltek mindazon tulajdonságokra, melyeket az ifjúság nevelőjétől okvetlen megvárunk kell.

Alkalmilag a politikai szervezetnek néhány szakasza érintessék."⁴⁰

Ezekben a képzőkben alakult ki a gyakorlati képzésnek hospitálásra, tervezet készítésére és gyakorló tanításra tagozódó, évszázadon át lényegét tekintve változatlan és alapjaiban ma is élő rendje. A képzés keretében arra is igyekeztek útmutatást adni, miként kell az oktatást a különböző típusú népiskolákban megszervezni, az osztatlan iskolában kezdők és haladók foglalkoztatását biztosítani.

A képesítő vizsgán nemcsak az anyag ismeretét vizsgálták, hanem a tanítás művészetének, a fegyelemtartás ügyességének elsajátítását is. A vizsga anyaga a főelemi tárgyai, nevelés- és oktatástan, mértan, ének, orgonálás, mezőgazdaságtan voltak. A vizsgát eredménnyel kiállók alelemi tanítói, a gyengébbek altanítói oklevelet, a legkiválóbbak főtanítói képesítést kaptak. Az alelemi tanítói oklevél az 1-3. osztályban, főként falusi iskolákban, az altanítói az 1-2. osztályban való tanításra képesített. Bizonyos idő elteltével magasabb minősítés elérése végett újabb vizsgára lehetett jelentkezni.

A felvétel feltétele a két- vagy háromosztályos alreáliskola vagy az algimnázium elvégzése, testi épség, egészség és a 16. életév betöltése, kifogástalan erkölcsi magatartás, felkészültség a zeneoktatásban való részvételre. Ezeken a feltételeken azonban csakhamar könnyíteni kellett, és megengedték a főelemi vagy norma iskolát végzetek felvételét is. Az ekként kedvezményezetten felvettek azonban rendszerint csak altanítóságra készülhettek. Kassán még további engedményre volt szükség: itt az anyanyelvükön folyékonyan írni-olvasni tudó és a négy alpműveletet ismerő pályázókat is fel kellett venni.

⁴⁰Tanodai Lapok, 1856. 227. 1.

A kétéves tanfolyamokon kívül néhány képzőben egyéves altanítói képzést is szerveztek. A képesítővizsgára jelentkezők felkészítését kijelölt főelemi tanítók is elláthatták, – nyilván tekintettel arra a körülményre, hogy a képzőkben szervezett előkészítő tanfolyamok anyagi terheit az érdekelt tanítók nehezen vagy egyáltalában nem tudták vállalni.

Protestáns népiskoláink

Az előadottaktól több tekintetben eltérően alakult az önkényuralom időszakának protestáns népoktatása. Az egyházi autonómia eltörlésének következményei ezen a fokon kevésbé érvényesültek, mint a közép- és felsőoktatásban. Alapelvéből következően, miszerint a népoktatás elsősorban egyházi ügy, a kormány általában tartózkodott a protestáns iskolák ügyeibe való beavatkozástól. Csak főelemivé való nyilvánításukat kötötte a szervezeti előírások megtartásához, és a tanítók addig szokásos időleges alkalmazását tilalmozta. A gyakorlatban – a már említett eltiltásokon túl – a tankönyvek bevezetése tekintetében is megmaradt a régi rend. A tanítók és tanítósegédek alkalmazását viszont az általában érvényes rendelkezések megtartásához kötötték, legalábbis akkor, ha számukra a katonai szolgálat alól való mentességet igénybe akarták venni.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy protestáns népoktatásügyünk fejlődése szempontjából az időszak nem ítéltető meg negatívan. A szabadságharc leverése, a nemzet megalázása fokozottan irányította a figyelmet az iskolára és a nevelésre. Hunfalvy Pál már az Új Magyar Múzeum 1850. évi első számában kiadja a jelszót: "Minél előbb elő kell vennünk azt az egyetlen gyógyszert, mely nemzeti bajainkat képes gyökerestől kiirtani s ez nem más, mint a helyes nevelés."⁴¹ Az iskolaügy felkarolását a protestáns egyházak önkormányzatának megbénítása közvetve még serkentette is. Minthogy a közszereplés lehetőségétől elzárták vagy pedig attól önként visszavonult, számos kiemelkedő közéleti személyiség állította erejét a nevelésügy szolgálatába.

Jóllehet a protestáns iskolaügy fejlődéséről a hivatalos források kevés adatot közölnek, tény, hogy ez a fejlődés – a népoktatás területén – számszerűen is jelentékeny volt. A pest-budai kerületben az evangélikus iskolák száma 25, a reformátusoké 20 százalékkal nőtt. Az előbbiekben az iskolalátogatás is megközelítően teljessé vált. Ha némelyik vidéken kevesebb új iskola keletkezett is, az osztályok száma mindenütt gyarapodott. Kedvezően hatott a tanítói állás állandóvá tétele is. Csupán az országosan érvé-

⁴¹Idézi Péterfy Sándor: Az elemi népoktatás története, 1. füz. 151. l.

nyes tanterv hiánya nehezítette az egyes községek együttműködését, és korlátozta az iskolafelügyelet hatékonyságát.

Az 1850-es évek végétől azonban a népiskola korszerű rendezését célzó szabályzatok kiadására is sor került. Elsőként a tiszáninneni református egyházkerület készítetett Árvai József képezdei tanárral tervezetet.⁴² A terv a hatosztályos népiskola alapján áll. Előirányoz kisdedóvót, ismétlőiskolát, valamint háromosztályos felső "leánynöveldet" is. A népiskola feladata az egyház, az állam és a család szolgálata. Az életre való felkészítés benne a fődolog, nem csupán a tudás átadása. Elvont tárgyak nem valók oda. Árvai tervezete az iskolafenntartókra addig nem ismert terheket rótt volna, de sokat követelt a tanítványoktól is. A népiskolában a heti órák száma 30, a leányiskolában még több, 31-33. A sárospatakiak igényes népoktatási törekvéseit tükrözték egyébként az általuk kiadott és országsszerte használt tankönyvek is.

Árvaiéhoz viszonyítva szerényebben szabta meg a célt a "Népiskolai szervezet, melyet a helv. hitv. négy egyházkerület népiskolai egyetemes választmánya a négy egyházkerület jóváhagyásával az 1858. évi szept. 28., 29. és 30. napján Debreczenben megállapított."⁴³ A választmány Tisza Kálmán, Török Pál és ifj. Vay Miklós elnökletével működött. Neves pedagógus tagjai között volt Ballagi Mór, Nagy László, Csengery Antal és a szabályzatot formába öntő Gönczy Pál. A terv szerint a hétéves gyermekek először tavasszal mennek iskolába, "szoktató, előkészítő" időre. Ezt követi a négy iskolai év. Majd még egy téli félévre bent maradnak, hogy amiben gyengék, erősödjenek, hogy segítsenek a tanítóknak, és főként, hogy előkészüljenek a konfirmációra. "A népiskolák feladatai és célja" című fejezet alapelveként mondja ki, "hogy a helv. hitv. népiskola növendékei a jó erkölcsiség és vallásosságban neveltesse, értelmök fejtegetése mellett önmunkásságra, munkaszeretetre vezéreltesse, polgári kötelességeik teljesítésére és hazaszeretetre buzdíttassanak".⁴⁴ A tanítóképzés területén a protestáns egyházak — ha súlyos küzdelmek árán is — mindvégig megtartották önállóságukat. A színvonal emelését a képezdek fejlesztésével igyekeztek biztosítani. Az egyik gazdasá-

⁴² Népiskolai tanterv a tiszáninneni helv. hitv. egyházkerületben. Sárospatak 1858.

⁴³ Pápa 1859.

⁴⁴ I. m. 3. 1.

gosnak ígérkező megoldás a tanítóképzésnek a gimnáziumi oktatással való összekapcsolása volt. Ezzel kísérletezett, míg csak a hatóságok meg nem tiltották, a csurgói gimnázium is. Önálló képzőt a reformátusok először Sárospatakon nyitottak meg 1857-ben. Önálló képző működött Nagykőrösön és Debrecenben is. Pápán ebben az időben csak a gimnáziumi, illetve a filozófiai és teológiai tanulmányokkal párhuzamosan folyt tanítóképzés. Hasonló volt a helyzet Kolozsvárott és Nagyenyeden is.

Új tanítóképző-intézeti tantervet először a tiszáninneri református egyházkerület adott ki 1857-ben. Ennek fő érdeme szintén Árvai Józsefé, az ekkor alapított sárospataki képző igazgatójáé. Így minden református egyházkerületnek volt saját képzője. Mindegyiknek volt saját vizsgabizottsága is. Tanítóképesítést az egyházmegyei vizsgabizottság előtt vagy valamelyik kerületi képzőben lehetett szerezni. A bizottság előtt kellett vizsgáznunk azoknak a segédtanítóknak, akik magukat az egyházmegyébe "bekebelezettni" akarták. Őket azután bármelyik tanítói állomásra meg lehetett választani. A követelmények nagyrészt a vizsgáztatóktól függtek, de volt, ahol írott utasítás szabályozta azokat. Az autonómia keretei között tág lehetőség nyílt, hogy olyanok is vizsgát tegyenek, akik csak rövidebb ideig vagy egyáltalában nem vettek részt tanítóképző tanfolyamon.

Az evangélikusok először Felsőlövön létesítettek négyosztályos képzőt. Szarvason 1857-től szerveztek a gimnázium vagy a reáliskola harmadik osztályát végzett növendékek számára ötéves tanfolyamot. Sopronban 1858-ban, Nyíregyházán 1859-ben alakult evangélikus tanítóképző.

A Thun-rendszer mérlege

A Thun-rendszer népoktatási politikájának tényleges eredményeiről megbízható mérleget készíteni ez idő szerint még nem tudunk. Nemcsak azért, mert a hivatalos kimutatások elve megszépített adatokra épülnek, hanem azért is, mert a vallás- és közoktatásügyi minisztérium csak 1859-re irányozta elő a magyarországi népoktatásügy átszervezését. Ezt a szándékot végre is hajtotta, de az ekkorra tervezett magyarányú adatfelvételre a politikai helyzet alakulása következtében már nem kerülhetett sor. A népiskolák számát és az iskolalátogatás mértékét – részben hozzávetőleges adatok alapján – Adolf Ficker következőképpen mutatta ki.⁴⁵

⁴⁵1. m. 549-550. 1.

A népiskolák száma

	kat.	g.kel.	ev.	ref.	unit.	izr.
Pest-budai kerület	876	12	77	477	-	59
Soproni kerület	1557	37	163	340	-	34
Pozsonyi kerület	1338	1	364	93	-	131
Kassai kerület	1115	-	240	353	-	7
Nagyvárad kerület	437	326	-	657	-	7
Vajdaság és Bánság	529	595	61	22	-	43
Horvát-Szlavónország	298	88	-	-	-	4
Erdély	830	573	529	603	107	3

Az iskolalátogatásra vonatkozó adatok a nem-katolikus iskolák tekintetében eleve nem terjedtek ki minden intézményre. A hozzáférhetők figyelembevételével készült statisztika szerint az iskolalátogatók aránya is emelkedett.

Az iskolalátogatás százalékos aránya

	fiúk	lányok
Pest-budai kerület	70	56
Soproni kerület	84	72
Pozsonyi kerület	58	44
Kassai kerület	47	35
Nagyvárad kerület	41	30
Vajdaság és Bánság	71	41
Horvátország		13
Szlavónia		23
Erdély	62	43

Az országban az iskolalátogatás tekintetében a legjobb volt a helyzet Pozsony, Moson, Sopron, Esztergom, Fejér, Tolna és Baranya megyében, ahol a két nem együttvéve 75 és 90 százalék közötti arányban vett részt az oktatásban. Mögöttük sorakozott Vas, Győr, Komárom, Pest-Pilis, Szolnok,

Heves, Nógrád, Hont, Gömör és Liptó 60-70 százalék közötti aránnyal. A sor másik végén találjuk Máramarost a fiúk 23,5 százalékos és a leányok 11 százalékos részesedésével. Erdélyben a szász, brassói és a beszercei körzet 70 százalékos iskolalátogatásával szemben a szászvárosi és lugosi körzetben ez 30 százalék körül mozgott.

A fejlődés kétségtelenül figyelemre méltó. De ismételten utalnunk kell rá: nem szabad, hogy a statisztikai adatok félrevezessenek. Nemcsak megbízhatatlanságuk miatt. A helyes adatok mögött is igen eltérő volt az iskolai valóság. 1857. január 18-án Vaszary Kolos a pápai kerületből azt jelenthette, hogy van ott 30 iskola és majdnem ugyanannyi vasárnapi iskola. Az iskolakötelesek száma 2542, közülük 2202 látogatja az iskolát. A vasárnapi iskolára kötelezettek közül pedig 1126. Makón viszont – miként a korábban hivatkozott adatokból kiderül – 1856 decemberében még a tankötelesek 42%-a nem jelentkezett az iskolában, ismétlőiskola pedig nem is volt.

IRODALOM

1. Árpássy Gyula: Pest város iskoláinak fejlődése az 1850-es években. = Buda-pesti Nevelő, 1972.
2. Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849-1865. 1-4.köt. Bp. 1922-1937.
3. Ficker, Adolf: Oesterreich. = Encyklopädie des gesammten Erziehungs- und Unterrichtswesens. Szerk. Karl Adolf Schmid. 5. köt. Gotha 1866.
4. Gönner, Rudolf: Die österreichische Lehrerbildung von der Normalschule bis zur Pädagogischen Akademie. Wien 1967.
5. Helfert, Joseph Alexander: Die österreichische Volksschule. 3. köt. System der österreichischen Volksschule. Wien-Prag 1860-1861.
6. Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története, 1-2. füz. Bp. 1881-1883.
7. Kiss József: A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. = Magyar Tanítóképző, 1929.
8. Kolbanek, Anton (szerk.): 200 Jahre österreichische Unterrichtsverwaltung. Wien 1948.
9. Ködöböcz József: Árvay József munkásságának jelentősége a magyar pedagógia történetében. = Pedagógiai Szemle, 1980.
10. Köte Sándor: Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és dualizmus korá-

ban: 1849-1918. Bp. 1975.

11. Molnár László: A pesti királyi katolikus nőtanító-képezde ismertetése.
= Iskolabarát, 1867.
12. Péterfy Sándor: A magyar elemi iskolai népoktatás, 1-2. füz. Bp. 1896.
13. Péterfy Sándor: Tanítóképzésünk az ötvenes években. = Magyar Tanítóképző,
1895.
14. Pethes János: Népoktatásunk állapota a forradalom után: 1849-1860. = Magyar
Paedagogia, 1892.
15. Schvarcz Gyula: A közoktatásügyi reform mint politikai szükséglet Magyar-
országon. Pest 1866-1869.
16. Schvarcz Gyula: Magyarország tanítóképezdéinek statistikája különös tekintet-
tel r. kath. képezdéinkre: Pest 1867.